

प्रतिज्ञा

प्रतिष्ठा

प्रतिनिधि

प्रतिच्छन्दः, [सु] स्त्री, (कन्दोऽभिप्रायः । प्रति-
गतं कन्दः इति प्रादिसमाचः ।) प्रतिकृपम् ।
इति त्रिकाण्डशेषः ॥ (अकारान्तोऽपि दृश्यते ।
यथा, राजतरङ्गिण्याम् । ३ । ७७ ।
“रत्नः शिरःप्रतिच्छन्दैः स्थिरप्रगतिस्तुचकः ।
सनाथशिखरान् प्रादात् तस्मै रत्नः प्रति-
च्छजान् ॥”)

प्रतिच्छाया, स्त्री, (प्रतिगता छाया इति ।) प्रतिकृतिः ।
मूर्तिसदृशश्चिह्नादिनिर्मितप्रतिरूपम् । इत्य-
मरभरतौ ॥ (यथा, हरिवंशे । १५१ । ३० ।
“माययास्त्य प्रतिच्छाया दृश्यते हि नटाजले ।
देहाङ्गैर्न तु कौरव्य । सिधे च प्रभावतीम् ॥”)
प्रतिजङ्गा, स्त्री, (प्रतिगता जङ्गाम् ।) अयनजङ्गा ।
इति हेमचन्द्रः । ३ । ६१५ ॥

प्रतिजल्पः, पुं, (प्रतिगतो जल्पम् ।) वाक्यविशेषः ।
यथा,—
“दुःखजहन्द्भावेऽस्मिन् प्राप्तिर्नाह्यनुद्धतम् ।
दूतसम्माननेनोक्तं यत्र स प्रतिजल्पकः ॥”

इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रतिजागरः, पुं, (प्रतिजागरणमिति । प्रति +
जाग्र + घञ् । “जाग्रोऽवीति ।” ७ । ३ । ८५ ।
इति गुणः ।) प्रत्यवेक्षणम् । तत्पर्यायः ।
“अवेक्षा २ । इत्यमरः । ३ । २ । २८ ॥ जागर-
प्रतिनिधिः प्रतिजागरः । हे यद्व्यमवेक्ष्य
इत्यादिनियोगस्य इति राघसुक्रुटः ॥

प्रतिजिह्वा, स्त्री, (प्रतिकृपा जिह्वा ।) तालु-
मूलस्थचुम्बजिह्वा । आलूजिव इति भाषा ।
तत्पर्यायः । प्रतिजिह्विका २ माध्वी ३ रसन-
काकुः ४ अलिजिह्विका ५ । इति शब्दरत्नावली ॥
प्रतिजिह्विका, स्त्री, (प्रतिजिह्वा + स्त्रीर्था कन् । टाप्
अत इत्वम् ।) प्रतिजिह्वा । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

प्रतिज्ञा, स्त्री, (प्रतिज्ञायते इति । प्रति + ज्ञा +
“आतश्चोपसर्गे” । ३ । ३ । १०६ । इति अङ् ।
टाप् ।) कर्तव्यप्रकारकज्ञानाशुक्लव्यापारः ।
इत्यनुमितिगदाधरी । साध्यनिर्देशः । इति
गोतमसूत्रम् ॥ साध्याभिधायिका वाक् । इति
अवधारतत्त्वम् ॥ तत्पर्यायः । आम् २ प्रति-
ज्ञानम् ३ अङ्गीकारः ४ प्रतिश्रवः ५ ७६ ६
समाधिः ७ संवित् ८ आगूः ९ आश्रवः १०
संश्रवः ११ नियमः १२ अभ्युपगमः १३ वाट्म्
१४ आत्मा १५ । इति शब्दरत्नावली । सन्वा
१६ सङ्गरः १७ संश्रवः १८ उररीकारः १९
श्रवः २० । इति जटाधरः ॥ * ॥ (यथा, गो-
रामायणे । २ । ११० । ४ ।

“पूर्वजन्तु रामस्तमिहाशुभ्य
श्रुत्वा च वाक्यं भरतस्य तस्य ।

चिकीर्षमाणो रघुनन्दनस्तं

पितुः प्रतिज्ञां स बभूव तूष्णीम् ॥”)

प्रतिज्ञारोधो न कर्तव्यः । यथा,—

“तयास्त्य देवाधिपते वाक्यं साम यतो फलम् ।

प्रतिज्ञा नावरोहया खल्वकेऽपि च वस्तुनि ॥”

इत्यभिपुराणम् ॥

प्रतिज्ञातं, त्रि, (प्रतिज्ञायते स्मेति । प्रति + ज्ञा +
क्तः ।) अङ्गीकृतम् । इत्यमरः । ३ । २ । १०८ ॥
(यथा, मनुः । ८ । १३६ ।

“ऋषे देये प्रतिज्ञाते पञ्चकं श्रुतमर्हति ।
अपङ्कवे तद्विगुणं तन्मनोरुद्राशसनम् ॥”)

प्रतिज्ञानं, स्त्री, (प्रति + ज्ञा + क्त्वाट् ।) प्रतिज्ञा ।
इत्यमरः । १ । ५ । ५ ॥

प्रतिज्ञेयः, पुं, (प्रतिज्ञानाद्यनेनेति । प्रति + ज्ञा +
यव ।) स्तुतिपाठकः । इति भूरिप्रयोगः ॥ (प्रति-
ज्ञातुं शक्यः ।) प्रतिज्ञातये, त्रि ॥

प्रतितालः, पुं, (प्रतिगतस्तालम् ।) तालविशेषः ।
यथा, सङ्गीतदामोदरे ।

“कान्तारः समराख्यश्च वैकुण्ठो वाञ्छितस्तथा ।
कथिताः शङ्करेणैव चत्वारः प्रतितालकाः ॥

कान्तारो यथा,—

कान्तारः प्रतितालस्तु चन्द्रक्रीडे इतदयम् ।

दशाक्षरपदेनायं शङ्कारे वर्तते रसे ॥ १ ॥

समराख्यो यथा,—

लघुद्वौ लघुचान्ते नृपताल उदाहृतः ।

रुद्रसंख्याक्षरपदः समरे वीरके रसे ॥ २ ॥

वैकुण्ठो यथा,—

रुद्रनयस्तु वैकुण्ठे प्रतिताले समीरितः ।

अर्केसंख्याक्षरेः पादो ह्यास्ते त्रिपुटतालके ॥ ३ ॥

वाञ्छितो यथा,—

वाञ्छितस्तुतीये ताले लघुरेको इतस्तथा ।

त्रयोदशाक्षरेयुक्तो रसेऽद्भुते प्रकीर्तितः ॥” ४ ॥

प्रतिताली, स्त्री, (प्रतिगता तालमिति । गौरादि-
त्वात् ङीष् ।) तालकोद्घाटनयन्त्रम् । इति
हेमचन्द्रः ॥ चावि इति भाषा ॥

प्रतिदानं, स्त्री, (प्रतिज्ञव्य दानं प्रतिरूपं दानं
वा ।) विनिमयः । न्यस्तार्पणम् । इत्यमरः ।
२ । ६ । ८१ ॥

प्रतिदारणं, स्त्री, (प्रतिदायतेऽस्मिन्निति । प्रति + दृ +
णिच् + आधारे क्त्वाट् ।) शुद्धम् । इति
शब्दमाणा ॥

प्रतिदिनं, स्त्री, दिनं दिनं प्रति । प्रत्यङ्म् । यथा,
“ततः प्रतिदिनं वेला वृद्धेति त्रिपलात्मिका ॥”
इति सत्कृत्यसुक्तावली ॥

प्रतिदिवा, [नृ] पुं, (प्रतिदीयतीति । प्रति +
दिव + “कनिन् दृष्टवित्तिराजिधन्वितुप्रति-
दिवः ।” उणा० १ । १५६ । इति कनिन् ।)
सूर्यः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ प्रतिदिनश्च ॥

प्रतिदीवा, [नृ] पुं, (प्रतिदिवन् । पृथोदरादित्वात्
साधुः ।) सूर्यः । इति शब्दरत्नावली ॥

प्रतिदेयं, त्रि, (प्रति + दा + यत् ।) क्रीतद्रव्यस्य
दुष्क्रीतबुद्ध्या परावृत्तदानम् । यथा,—

“क्रीत्वा मल्लेन यः पण्यं दुष्क्रीतं मन्यते क्रयौ ।

विक्रेतुः प्रतिदेयन्तत्तस्मिन्नेवाद्वाग्विचतम् ॥”

इति मिताक्षरा ॥

प्रतिध्वनिः, पुं, (प्रतिकृपो ध्वनिरिति ।) प्रति-
नादः । गुस्मन् इति भाषा ॥ तत्पर्यायः । प्रति-
शब्दः २ प्रतिश्रुतः ३ प्रतिध्वानम् ४ । इति

शब्दरत्नावली ॥ (यथा, नैषधे । १८ । १० ।

“वदनकुहरेष्वध्वेष्टव्यामयं तदुदञ्चति
श्रुतिपदमयस्तीव्रमेव प्रतिध्वनिरध्वनि ॥”)

प्रतिध्वानं, स्त्री, (प्रतिध्वननमिति । प्रति + ध्वन
+ घञ् ।) प्रतिध्वनिः । इत्यमरः । १ । ६ । २५ ॥

प्रतिनमा, [ऋ] पुं, (प्रतिकृपो नमा नमुः सङ्ग्रह
इत्यर्थः ।) प्रपौत्रः । इति हेमचन्द्रः ॥

प्रतिनवं, त्रि, (प्रतिगतं नवं नवतामिति ।) नूतनम् ।
इति जटाधरः ॥ (यथा, मेघदूते । ३८ ।

“पञ्चादुच्चैर्भुजतरुवनं मण्डलेनाभिलीनः

सान्ध्यं तेजः प्रतिनवजवापुष्यरक्तं दधानः ॥”)

प्रतिनिधिः, पुं, (प्रतिनिधीयते सङ्ग्रीकृत्यते इति ।
प्रति + नि + धा + “उपसर्गे धोः किः ।” ३ । ३ ।

६२ । इति किः ।) प्रतिमा । इत्यमरः । २ । १० । ३६ ॥

सङ्ग्रहः । (यथा, रघौ । १ । ८१ ।

“सुतां तदीयां सुरभिः खला प्रतिनिधिं शुचिः ।
आराधय सपत्नीकः प्रीता कामदुघाहि सा ॥”)

तस्य विवेचनं यथा । “अत्यन्तासामर्थ्यं खल्व-
पुराणम् ।

‘पुत्रं वा विनयोपेतं भगिनीं आतरं तथा ।

श्यामभाव एवान्यं ब्राह्मणं विनियोजयेत् ॥’

गरुडपुराणे ।

‘भार्या भर्तृव्रतं कुर्व्यात् भार्यायाश्च पतिस्तथा ।

असामर्थ्यं तयोस्ताभ्यां व्रतमङ्गी न जायते ॥’

वराहपुराणे ।

‘पितृमातृपतिभ्रातृश्वश्रूगुरुणादिभूतजाम् ।

अदृष्टार्थसुपोषित्वा स्वयञ्च फलभागभवेत् ॥’

अत्रैव विषये काव्यायनः ।

‘दक्षिणा नात्र कर्त्तव्या शुश्रूषा विहिता च या ।’

ननु प्रतिनिधौ समेहे श्रद्धाद्यङ्गमन्त्रस्य फलं

कुत्रान्वेति चेत् प्रधान एव । तथा च शारी-
रिकभाष्ये श्रुतिः । ‘यां वै काश्चनयज्ञः कृत्वैव

आश्रित्यमाशासते यजमानायेव तामाशासते

इति होवाच इति ।’ ब्राह्मणसंज्ञे तु यज-
मानायेत्यादौ यजमानस्यैव सेति पाठे विशेषः ।

तथा च सरलायां सूत्रम् । ‘यां वै काश्चनयज्ञ-
कृत्वैवमाश्रित्यमाशासते सा यजमानस्यैवेति ।’

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।

कृत्वैवमाश्रित्यमाश्रित्येति ।